

A szar és a szellemi autonómia

"Valószínűleg nem létezik az idő,
mi mégis újra és újra fölhúzzuk a karóránkat."
(Gottfried Benn)

Kezdjük csúnyán. Egy idős, öregkorára krónikus szorulással küszködő barátom, igazi szellemi gourmet, kifinomult elme, így fakadt ki utolsó látogatásomkor: "Hogyan lehet az ember ennyire függő a benne lévő szartól? Hogyan lehetnék így szabad?" Kétségtelen, súlyos kérdés. Mert valójában a szellemi autonómiáról szól.

Pillanatnyilag úgy gondolom, hogy a szellemi autonómia alapvető feltétele a félelem- és fájdalommentesség. Azért hangsúlyozom, hogy pillanatnyilag, mert nem szeretném kizárni annak a lehetőségét, hogy a következő "pillanatban" esetleg másképpen gondoljam. Nem vagyok sem a McDonalds, sem a Coca-Cola, hogy mindig ugyanazt mondjam.

Félelem- és fájdalommentes állapotban a tudat, valószínűleg, "mozdulatlan", "üres". Ezt az "ürességet" például úgy képelem el, miként az íróasztalon éppen előttem álló teáscsésze ürességét. Létezik egy burok, a "csésze" fala, a falon belül viszont nincs "semmi", pusztán valami rendkívül finom, egyenletes, hétköznapi tudatállapotban csak kivételes pillanatokban érezhető, homogén áramlás. Talán ilyen lehet a tudat ősállapota. Az égbolt töretlen kékje a felhőzet mögött, a vetítívászon egyenletes fehérsége a vetített kép alatt. A mindennapos élet aztán produkálja a felhőket vagy a lepörgő képsorokat. Mögöttük az égbolt éppen úgy érintetlen marad, mint a vetítívászon fehérsége. Ez azt jelenti, hogy a tudat ősállapota születésünk pillanatától a halálunkig sértetlenül ott van. Ha sikerül pillanatokra, percekre, órákra érzékelnem, se boldog, se boldogtalan nem vagyok, hanem maga az "üresség", a "semmi", a tulajdonságoktól független, rezzenéstelen "áramlás". Az ember, a kreatúra számára ez lehet az optimális állapot, és úgy gondolom, a szellem autonómiájának lehető legmagasabb foka. Az egyetlen probléma, hogy ebben az állapotban nem jön létre művészet. Így akár azt is mondhatnám, hogy a művészet nem más, mint a nem autonóm szellem egyik legmagasabb fokú megnyilvánulási formája. Íróként tehát mégsem vágyom a

maradéktaian szellemi autonómiára. Mégis visszakérem a félelmet és a fájdalmat. A testemet.

Ne legyenek illúzióink: az öregedés rettenetes. *Természetesen* rettenetes. Hiszen a szó legszorosabb értelmében testközelből nézzük, éljük végig a test könnyörtelen, föltartóztathatatlan és visszafordíthatatlan hanyatlását. A saját testünkét. És ezáltal az "én", az "énünk" pusztulását. Persze, meglehet, hogy az "én" pusztán egy illúzió. Hiszen létezik-e olyan művészet vagy tudomány, amely valaha is a sejtéseken túl lokalizálta volna magát az "én"-t? Több-e, valami más-e az "én", mint a kék égbolt előtt úszó, kavargó felhők vagy a vetítívásznon ugrabugráló, fény-árnyék jelenségek tükröződései; mint a magunkból és a környezetünkől kiáramló benyomások többé-kevésbé rendezett halmazai? Lehetséges, hogy se nem több, se nem más. De mit kezdjek a rothadó hússal? Sőt: mit kezdjek a saját rothadó hússal?

Az "én" a testen keresztül, a test által határozza meg önmagát. A test határai az én határai. E határok erőszakos megsértése a legalapvetőbb emberi jog megsértése, az egyéni szuverenitás, autonómia kétségbevonása, az emberi méltóság ellen elkövetett egyik legsúlyosabb vétség. Nem véletlen, hogy minden közösség erkölcsi állapotának egyik legpontosabb tükrö, miként viszonyul az emberi testhez. Nem véletlen, hogy az egyik legelvetemültebb emberi "találmány" az ember biomasszává degradálása hol háborús (pl. KZ-ek), hol pedig békés (pl. éhségtáborok) célok érdekében. A test szent és sérthetetlen, határait csak ritualizált formában - például szexualitás - és az érintett beleegyezésével lehet átlépni. Ugyanakkor számos alkalommal megsértjük ezeket a határokat, gyermeknevelés, gyógyítás, az öregek és magatehetetlenek ápolása közben, hogy csak a legkézenfekvőbb példákat említsem. Megsértjük őket, szerencsés esetben éppen az áldozat javára. Az emberi cselekvésrendszer finommechanikájának, az etikának egyre bonyolultabb helyzetekre kell választ találnia, ha még ötven év múlva is használni akarjuk az "emberi méltóság" fogalmát. Gyermekkoromban még nem tudtam sokat gondolkodni ezeken a kérdéseken, öreg koromban meg talán már nem leszek képes rá. Ígazán azóta foglalkoztatnak ezek a kérdések, mióta egyre inkább érzem, hogy a testen keresztül definiált "én"-t képtelen vagyok illúziónak tekinteni. És minél jobban fáj, annál kevésbé. Valószínűleg, sokat kell még dolgoznom a szellemi autonómiámon.

Az az igazság, hogy egy kicsit únom ezt a "demencia-fesztivált". Hirtelen mintha túl sokan fedezték volna fel, hogy van valahol egy félhülye nagyanyjuk, elmeszesedett nagyapjuk, szellemileg le- vagy átépült bácsikájuk. A médiáknak természetesen mindig új takarmányra van szükségük, a burn-out, a kiskorúak megrontása (stb.) nem tart örökké, Angeline Jolie amputált melléről nem is beszélve. Kétségtelen, hogy létfontosságú a nyugati kultúrkörbe tartozó társadalmak előregedésével kapcsolatos kérdések folyamatos megvitatása. A téma egzisztenciális és etikai kérdések sorozatát veti föl. Az, hogy milyen válaszokat adnak majd a következő nemzedékek, alapvetően fogja meghatározni az eljövendő évtizedek társadalmainak arculatát. És csak látszólag esik szó csupán a demenciáról, csupán az öregségről. Szeretnék, de nem igazán tudok derűlátó lenni. Bevallom, félek attól az arctól, amelynek vonásaiból azt olvasom ki, hogy pontosan tudja, mi a normális és mi nem, és ami az úgynevezett normálistól eltér, azt azonnal átnevelné, terápiára fogná vagy büntetné. Félek attól a tekintettől, amelyik pontosan látni véli a szükségleteimet, így már nem is kíváncsi a véleményemre. Félek attól a szájtól, amelyik halálpontos definícióval képes minden olyan intézkedést megindokolni, amely kizárólag az ő értékrendje szerint jár el, és ennek az értékrendnek szinte kizárólag materiális vagy fiskális pillérei vannak. Félek attól a fültől és szemtől, amelynek gazdája azonnal eltávolítja (beutalja, számúzi, internálja stb.) környezetéből a "zavarkeltőket". És félek attól a bőrtől, amelyik nem meri megérinteni a csúnyát, a másmyent, a beteget, a holtat.

Igen, egy kicsit únom ezt a sok szép könyvet, filmet, kiállítást, konferenciát az öregkori elhülyülésről. Persze én is hibás vagyok, hiszen ott van a "Nyolc perc". Az az igazság, hogy nem gondoltam a könyv írásakor, most már lassan tíz éve, hogy egy "demencia-regényt" írok. A szerelemről akartam írni, és persze a halálról, a meghalásról. Soha sem írtam másról. Sohasem foglalkoztatott igazán más, minthogy miként lehetséges megszólalni ott, ahol éppen a megszólalás lehetősége tűnik el, ahol érvényét veszti a nyelv, belefűl a testbe. Meddig lehet "kibeszélni" ezekből az extrém helyzetekből? Giorgio Agamben írja: Nincs hangja a hang eltűnésének, illetve: aki tanúságot akar tenni azok helyett, akiknek eltűnt a hangja, annak a tanúságtétel lehetetlenségéről kell tanúságot tennie. Természetes, hogy kudarchoz vezet minden

ilyen próbálkozás. De hiszen ez a művészet! A lehető legmagasabb szinten kudarcot vallani. Legkésőbb Beckett óta minden művész tudja ezt, ha nem elég naív vagy ostoba.

Nem tudom, mi a demencia. Valószínűleg mindig más, fizikai, szellemi, tudati, pszichikai állapottól és a környezettől függően. Helyettem viszont tudják sokan, tudósok, orvosok, gerontológusok, ápolók, mindenféle jogosítványokkal rendelkező, öregségügyi szakemberek. Amikor a kilencvennégy éves dédi elküldte a hetvenéves nagyanyámat az írószobába, hogy vegyen neki vonalas füzetet, nagyanyám nem kérdezgetett sokat, hanem vásárolt a dédinek egy vonalas füzetet. Én kérdeztem csak meg a dédit, az alig iskolás gyerek, minek neki a vonalas füzet. "Hát a hét elején kezdődik az iskola", mondta. Nem hiszem, hogy bárki is hülyének vagy betegnek tartotta volna a dédit. Hiszen csak öreg volt. Alig látott, nagyot hallott, a csontjai már alig tartották. De nem volt sem szembeteg, sem csontbeteg. Akit betegnek nyilvánítanak, annak valami baja van, valami hibádzik benne. Többnyire elkülönítik és gyógyítják őket. Az öregséget viszont éppen úgy nem lehet gyógyítani, mint a vénülő agy bomlását vagy az öregkori tudatmódosulást. Az elkülönítés pedig csak a legkritikább esetben segít öregkorban. Persze, ha olyan feltételeket teremtünk, hogy ne legyen választási lehetőség, nincs mit indokolni.

Nem tudom pontosan, mi a demencia, de nyilván hasonlóképpen zajlik le, mint maga az öregedés. Nap mint nap elveszítünk valamit, nap mint nap le kell mondanunk valamiről, nap mint nap el kell engednünk valamit. Folyamatos visszavétel, szerencsés pillanatokban a szó kettős értelmében. Visszafogok, redukálok valamit, vagy visszaszerzek valamit, ami egykor talán az enyém volt, de a derék, szorgos, "normális" hétköznapiakban elkallódott, betemették a mindennapok, az aktív, munkás élet. A dédi, még mielőtt kilencvennégy évesen iskolába készült volna, eleven, fürge asszony volt. Csak úgy pörgött a kezében a munka, egy pillanat "üresjárat" sem volt az életében. Aztán egyszer csak lelassult. Ha valamivel nem készült el "időben", csak mosolygott, és azt mondta, majd folytatja másnap. Néha órákat ült a teraszon, és elmélyülten figyelte a kőkorlátan mászkáló rovarokat vagy a hajladozó lombokat. Millió apróság kihullott az emlékezetéből, az elméje viszont mintha kitért volna, mintha csak helyet csinált volna a feledés az agyában. Közben persze nyögött, jajgatott, káromkodott, és napjában

többször is elátkozta az öregséget. Még nem tudtam, de már sejtettem: "az öregség nem gyáva embereknek való".

Micsoda szubverzió! Visszavenni, lassítani, elengedni, amikor arra vagyunk idomítva, hogy fokozni, gyorsítani, szerezni. Tárgyakat, képességeket, tudást, tapasztalatokat, tulajdonságokat, elsősorban azokat, amelyeknek monetáris értelemben ára van, és amelyek a további szerzés fokozását teszik lehetővé. Lehetőleg egész életen át, napról napra, óráról órára, szakadatlan. Nehéz megtalálni a vészkijáratokat, ha már elviselhetetlen a nyomás, és nem mindig nyílnak ezek az utak kedélyes tájakra. Többnyire azonban észre sem vesszük, hogy telítődött a szervezetünk, a pólusainkon préselődik át a sok fölösleges anyag, sőt éppen ezt a telítettséget érezzük természetes, kellemesnek tetsző állapotnak. Miért rekesszük ki ebből az öregeket? Micsoda remek dolog, még nyolcvan évesen is testépítő szalonokba járni, vadvízi túrákon résztvenni, nyugdíjasok egyetemére járni, kőkeményen erektálni, a Mount Everestet megmászni. Azt hiszem, én szívesebben lennék gondtalanul impotens, az időről kissé levált, lusta és bamba. Az az igazság, hogy én már most, harmincöt évvel a dédi előtt szívesen üldögélek akár órákon át a teraszon, és nézegetem a kőkorláton mászkáló rovarokat vagy a hajladozó lombokat, és egyáltalán nincs ellenemre megfélemedezni az alattam nyüzsgő, hangyatermesztű világról. A pokoltól ellenben félek. A fondorlatos orvosok által kicselezett biológiai órától, vagy a természet téves kapcsolásától. Az öregség akár luxuskategóriás, még lélegző döngkútjától. Ahol már nincs visszavétel, lassítás, elengedés, csak terror. A fekete ember hideg terrorja, aki egy pillanatra sem tágít mellőlem, és minden pillanatban a legválogatottabb eszközökkel üz csúfot emberi mivoltomból. Igen, az öregség nem gyáva embereknek való.

Az asszonyok a családban mind rendkívül hosszú életűek. Így aztán eleget láttam, hogy a "bátraknak", "harcosoknak" kiváló képességekkel kell rendelkezniük (és legfőképp szerencsével), ha nem akarnak kínhalállal halni. A Bhagavad Gítá mondja: harcosnak születél, harcosnak képeztek ki, tehát harcolnod kell. Azt hiszem, ezért vagyok még mindig itt, ezért vagyunk még mindig itt. Csak azt ne képzeljük, győztesek lehetünk. Mert hiába ismerjük az öregkori harcművészet fondorlatait, újra és újra, napról napra, óráról órára meg kell adnunk magunkat. Ha ezt helyesen tesszük, sértettség, düh, acsarkodás nélkül, vesztesek sem vagyunk. Hogyan mondja Rilke?

"Wer spricht von Siegen? Überstehn ist alles." ("Győzést ki említ? Minden csak kitartás.")

A testtel kezdtem, a testtel végzem. Az apokalipszis, a rettenet, az organikus szupergau színhelyével. A félelem és a fájdalom tartályával. Nyilván léteznek olyan szellemek, akik függetleníteni tudják tudatukat a testtől. Nyilván ők az igazán autonóm szellemek. Lényük maradéktalanul eggyé vált a tudatuk rezzenéstelen áramlásával. Valószínűleg ez lehet a kreatúra kegyelmi állapota. Én mégis a létezés egyik legnagyobb ajándékának tartom a testet. És nem csupán azért, mert szükségem van rá, hogy félni, fájni, írni tudjak. Van még valami, ami a művészetnél is magasabb rendű. Utolsóelőtti könyvem főhőse, Örült Johanna, kasztíliai királynő, a tizenhatodik század első felében, negyvenöt évig rothadt tornyofogságban. Miközben félig bénán, a saját hányadékában fuldokolva haldoklott, a papok egyházjogi vitát folytattak fölötte, hogy föladhathat-e neki az utolsó kenetet vagy sem. A könyv a vég utolsó pillanataival fejeződik be: "Johanna tágra nyitotta a szemét, és többé már nem is hunyta le, mert az utolsó, rettenetes görcs elmúlásával úgy érezte, végérvényesen megérkezett, ahogy két szög célozza majd érnti egymást a hegyével. Teste szétterjedt, ellenállás és fájdalom nélkül, miként két egymásba nyitott üres edény üressége ömlik össze. Mert hirtelen megszabadult a test páncéljától, nedveinek keringésétől, szívének dobbanásától, a tüdő feszülésétől, a belek csavarodásától, a hormonok ár-apályától, az anyag földhöz ölelő szorításától. Súlytalan és súrlódásmentesen szállt az egynemű, bolyátlan létezés rezzenéstelen közegében, és ekkor hirtelen kettéhasadt az égbolt kárpitja, fölétől az aljáig, és újra fölcsapott benne a csillapíthatatlan vágy. Mert bármily nyomorult volt is testében a hús, mégis csak benne érezhette a kint és a kéjt, benne áradhatott meg a szenvedés és a gyönyör dagálya, az tudott álmodni és emlékezni a sárra, a nedűre, a mámorra és a bukásra." Igen, ezért szeretném még egy kicsit megtartani a testemet. Mert csak benne tudom érezni a kéjt és a kint, benne és vele tudok álmodni és emlékezni a mámorra és a bukásra, és rá van szükségem a végső bukáshoz is, amely viszont a végponton sem vereség. Mert csak az veszít, aki nemet mond a halálra, a meghalásra, és ezáltal az életre. Nem örülök föltétlenül, hogy meghalok. De helyeslem.

Farkas Péter

(A szöveg rövidített változata a *Berliner Zeitung* augusztus 6-i számában jelent meg.)